

Д. 111129, л. 1; Д. 93255, л. 1; Д. 38642, л. 1; Д. 41308, л. 1; Д. 93004, л. 1; Д. 100508, л. 1; Д. 33996, л. 1; Д. 91336, л. 1; Д. 118733, л. 1; Д. 34132, л. 1; Д. 40703, л. 1; Д. 33358, л. 1; Д. 46646, л. 1; Д. 46653, л. 1; Д. 100656, л. 2, 3; Д. 34205, л. 1, 4; 48772, л. 1, 3; Д. 51011, л. 2; Д. 13372, л. 2; Д. 122289, л. 1; Д. 122620, л. 1; Д. 120967, л. 1; Д. 26287, л. 1; Д. 35161, л. 4; Д. 35164, л. 1; Д. 35166, л. 1; Д. 100644, л. 4; Д. 33270, л. 1; Д. 33271, л. 1; Д. 33272, л. 1; Д. 33295, л. 1; Д. 33730, л. 1; Д. 75946, л. 3.

¹⁰Там же. – Д. 34205, л. 4.

¹¹Інститут українсько-німецьких історических досліджень Днепропетровського національного університета. – Текущий архив. – Матеріали історико-етнографічної експедиції 2002 г.

Надійшла до редколегії 24.02.05

М. Е. Козирева

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В НІМЕЦЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РАЙОНАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 20–30-ті рр. ХХ ст.

Проаналізовані специфічні особливості впровадження кадрової політики в німецьких районах півдня України у 20–30-х рр. ХХ ст. Показаний тісний взаємозв'язок між кадровими змінами в регіоні та поворотами в національній стратегії радянської держави в цей період.

В умовах розбудови незалежної України усвідомлення особливостей міжнаціональних відносин у державі відіграє винятково важливу роль. У зв'язку з цим безсумнівний як громадський, так і науковий інтерес викликає дослідження різних аспектів розвитку німецьких районів, що існували на півдні України у 20–30-ті рр. ХХ ст., у тому числі й кадрова політика влади в цих національних адміністративно-територіальних одиницях.

Особливості здійснення кадрової стратегії в німецьких районах регіону набули неабиякого значення вже в ході запровадження політики коренізації. Однак на той момент вони стали в основному предметом практичного розгляду більшовицького керівництва під кутом

зору загальних змін у національній політиці радянської держави¹. З кінця 1930-х рр. через політичну кон'юнктуру питання з історії етнічних німців в Україні майже на півстоліття взагалі стали для вітчизняних дослідників «закритими». І тільки зміна суспільно-політичних обставин у СРСР наприкінці 1980-х рр. надала можливість об'єктивного розгляду історичного минулого². За останній період проводиться активне дослідження питань створення в Україні спеціальних органів у національних справах, здійснення національного районування, національно-мовної політики радянської влади, соціально-економічного та національно-культурного життя німецьких поселень, формування національного складу населення та ін.³ У той же час відсутність дослідження, безпосередньо присвяченого висвітленню специфіки кадрових заходів більшовицького керівництва, запроваджених у німецьких районах півдня України за часів проведення коренізації, обумовила подальші наукові пошуки.

У пропонованій статті поставлено за мету проаналізувати на основі різноманітного матеріалу специфічні особливості кадрової політики, впроваджуваної радянською владою у 20–30-х рр. ХХ ст. в німецьких районах півдня України. Для з'ясування цього слід визначити провідні зміни в характері створеної більшовицьким керівництвом кадрової системи в цих національних адміністративно-територіальних одиницях, спрямування відповідних кадрових перетворень, а також взаємопов'язаність поворотів у національній стратегії радянської держави та трансформації кадрової політики в німецьких районах півдня України в зазначений період.

Проблема кадрового забезпечення роботи серед німецьких колоністів в Україні постала перед радянською владою задовго до виокремлення німецьких національних районів як адміністративно-територіальних одиниць. Формування вертикалі органів, що займалися національними проблемами, ішло від центру до низових структур. До 1921 р. вирішення питань взаємовідносин радянської влади з німецьким населенням України в основному зосереджувалося в руках німецьких комуністичних секцій у Москві, що формувалися переважно з німецьких і австро-угорських колишніх військовополонених—комуністів⁴. Радянське керівництво ставило перед німецькими секціями завдання змінити політичну свідомість німецьких колоністів, однак широке залучення іноземних комуністів виявилось, за окремим виключенням, безуспішним, а розраховува-

ти на місцеву національну німецьку інтелігенцію, в першу чергу учительство, не доводилось. Більшовицькій владі слід було створювати безпосереднє оперття в середовищі німецьких колоністів. Великі надії в підготовці партійних і радянських кадрів із числа німців-колоністів покладалися владою на створений у Москві Університет національних меншин Заходу. Однак отримання позитивних результатів від пропонованих починань потребувало певного часу не тільки через тривалість навчального процесу, але й, найголовніше, необхідність налагодження позитивних стосунків із самими німецькими поселенцями як джерелом кадрового поповнення. Поки що німецьким комуністичним секціям рекомендувалося вести серед колоністів обережну роз'яснювальну роботу⁵, а через нестачу в кадровому забезпеченні на початковому етапі державного будівництва було дозволено використовувати всі лояльні до радянської влади елементи⁶.

Перед радянською владою постала необхідність створення в Україні спеціальних партійно-державних органів, які б займалися питаннями життєдіяльності різних національних груп. Замість передбачуваної (за зразком РРФСР) організації Наркомнаца постановою Президії ВУЦВК від 13 квітня 1921 р. був сформований Відділ національних меншин при НКВС України, структура й компетенція якого були визначені Положенням ВУЦВК від 17 листопада 1922 р.⁷ Відділ виконував функцію контролю, працював у тісній взаємодії з аналогічним відділом НКВС РРФСР та з Наркоматом у справах національних меншин і при вирішенні національних питань спирався на відповідні постанови ВЦВК та РНК РРФСР⁸, при якому було створено й німецький підвідділ. Для проведення культурно-просвітньої роботи почали створюватися нацменоргани Наркомпросу, зокрема національні секції при губернських та повітових відділах народної освіти (1920), Рада національних меншин (1921) та ін.⁹ При ЦК КП(б)У було організовано Центральне бюро німецьких секцій, склад якого був затверджений на засіданні оргбюро 2 листопада 1921 р. У 1922 р. в Одеській, Миколаївській, Катеринославській, Запорізькій та Житомирській губерніях німецькі секції діяли при губернських комітетах КП(б)У. 5 квітня 1921 р. оргбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про створення німецької секції при відділі агітації та пропаганди ЦК КП(б)У¹⁰.

Намагаючись заспокоїти шовіністично налаштовану більшість ВКП(б), компартійна верхівка у 20-х рр. оголосила, що програмна

вимога «злиття націй» – не одночасний акт, а три етапи: на першому етапі раніше гноблені нації мали посилено розвивати свою мову та культуру; на другому – поряд із національними повинна бути одна загальна міжнаціональна мова і лише на третьому етапі (після перемоги соціалізму у світовому масштабі) національні відмінності почнуть відмирати¹¹. Виконанню завдань першого етапу повинно було сприяти запровадження в 1923 р. політики коренізації, яка передбачала цілу низку починань¹² (у т. ч. запровадження національного районування) й суттєво позначилася на реалізації кадрової політики у створюваних німецьких національних районах півдня УСРР. Переміни у підходах до вирішення національних проблем призвели до структурних перетворень: постановою Великої Президії ВУЦВК від 29 квітня 1924 р. як дорадчий орган була створена постійна Центральна комісія у справах національних меншостей (ЦКНМ) при ВУЦВК, перше засідання якої відбулося 3 травня 1924 р.¹³ На місцях при губернських і округових виконавчих комітетах створювалися бюро або секції національних меншин зі штатними працівниками; однак до них могли входити й особи на громадських засадах. Крім бюро і секцій також призначалися уповноважені та інструктори в справах національних меншин¹⁴.

Обмеженість повноважень ЦКНМ нерідко викликала організаційні проблеми, пов'язані з появою з ініціативи місцевого керівництва (і без погодження з ЦКНМ) різноманітних апаратних структур, що займалися національними питаннями. На думку центральних органів, пристосування установ до обслуговування населення з числа національних меншин на практиці повинно було проявлятися у можливості звернення із заявами й отриманні відповідних довідок рідною мовою не шляхом створення позаштатних органів (наприклад, комісії, бюро, уповноважені, інформатори) або окремих штатів (так званих нацстолів), що нерідко організовувалися на місцях, а у вигляді загального пристосування апарату до такої роботи. Такі перспективи посилювали значення підготовки відповідних кваліфікованих кадрів¹⁵. Однак з'ясувалося, що працівники низових апаратів радянських, партійних та адміністративних органів узагалі виявилися не готовими до розв'язання специфічних питань у сфері національних відносин та конфесійних взаємин¹⁶. До того ж завдання кадрового забезпечення безпосередньо упиралося в проблему адміністративно-терито-

ріальних перетворень, здійснюваних радянською владою на початку 1920-х рр. без урахування національного фактора (чи то демографічного, чи соціально-економічного).

Із початком проведення національного районування практичне здійснення кадрової політики в місцях компактного проживання німецького населення півдня України виявило тісний взаємозв'язок між формуванням структури управлінського апарату, ідеологічною спрямованістю та мовною підготовкою кадрів, через що різко зростала потреба в значній кількості пробільшовицьки настроєних керівних робітників, які б володіли німецькою мовою (особливо низовою та середньою ланок). Знайти таких у середовищі німецьких колоністів, неприхильних до радянської влади, було досить проблематично. Тому кадрове забезпечення (у тому числі районного апарату) влада спочатку намагалася здійснювати за рахунок етнічних німців, що мали якщо не комуністичні, то принаймні соціалістичні погляди, підтверджені відповідним партійним членством. Так, у Ландауському районі Миколаївської округи секретар райпарткому Губерт до Першої світової війни був членом Соціалістичної партії США, голова райКНС Фогель – австрійським соціалістом, зав. агітпропом Шауер – членом СДП Австрії протягом 1912–1919 рр.¹⁷ Але потрібних кадрів у необхідній кількості явно не вистачало. Про це свідчила й ситуація, що виникла на початковому етапі національного районування при спробах влади об'єднати Пришибський і Молочанський райони. Це злиття обгрунтовувалося, поряд з економічними факторами, також і нестачею придатних робітників з числа німців-комуністів районної ланки [18]. Подолати цю перешкоду виявилось надзвичайно важко. Так, за результатами обстеження в 1926 р. Наркомату Робітничо-селянської інспекції вказувалося на невдалий підбір радянських робітників при заснуванні Молочанського району, де з боку відповідальних радянських службовців було декілька «надзвичайно грубих порушень революційної законності»¹⁹.

Хоч подекуди радянському керівництву вдавалося забезпечувати певну кадрову пропорційність щодо національного складу населення створених німецьких районів, однак у цілому ступінь участі місцевого населення німецьких колоній (яке, бодай на той момент, розглядалося владою як природне джерело поповнення районного керівного складу) у роботі партійних і комсомольських органів (навіть низового рівня) був незначний. Так, якщо комуністичний осере-

док Пришибського району нараховував 13 чол. (із них 11 були німцями та 2 – росіянами)²⁰, то в колонії Зельц Фрідріх-Енгельсівського району в 1926 р. жодного члена партії з числа місцевих колоністів не було; увесь партійний осередок (7 чол.) склався з посадових осіб²¹.

Нерідко кадрове питання у місцях компактного проживання німецьких поселенців вирішувалося шляхом залучення обізнаних німецькою мовою євреїв, що викликало серед колоністів глухе невдоволення. У зв'язку з цими настроями в доповіді німінструктора Одеського губернського виконавчого комітету М. Білика про стан у менонітських колоніях Херсонської округи від 4 липня 1924 р. зазначалося: «Слід уникати направлення робітників єврейської національності, оскільки серед менонітів дуже розвинутий антисемітизм»²². Однак жодного факту, який би підтвердив закидані менонітам звинувачення в антисемітизмі, доповідач не навів, що дає підстави розцінювати ці закидання як неадекватні. Водночас гостра нестача «ідеологічно підготовлених» кадрів, які б володіли німецькою мовою, повсюдно змушувала радянські керівні органи ігнорувати попередження, подібні до висловлених у зазначеній доповіді.

Своєрідність ситуації в німецьких районах як національних полягала в тому, що при включенні до їх складу ненімецьких національних сільських і селищних рад увесь комплекс заходів, пов'язаних із запровадженням політики коренізації, треба було здійснювати й стосовно цих адміністративно-територіальних одиниць. Украї гостро стояла проблема мовної підготовки кадрів, що вимагала знання німецької мови на районному рівні, української мови для зносин із вищестоящими органами, а при включенні до складу району ненімецьких національних адміністративно-територіальних одиниць ще й мови відповідної національної групи. Неналагодженість і невідповідність владної вертикалі щодо врахування мовної строкатості населення значно ускладнювали умови праці робітників національних районних та селищних структур, створюючи подвійний, а то й потрійний мовний прес як для відповідальних, так і технічних працівників районної ланки (рівень мовної підготовки яких часто був далекий від необхідного). У звіті інструктора ЦКНМ при ВУЦВК Ганауша про обстеження Люксембурзького району в листопаді 1925 р. відзначалося значне перевантаження (через роботу декількома мовами) апарату райвиконкому, секретар якого зму-

шений був працювати по 15 год на день через необхідність у вечірній час перекладати документи з однієї мови на іншу²³. Серед районних організацій найлегше виявилось організувати роботу німецькою мовою в тих установах, де для розв'язання проблеми мовної необізнаності відповідальних кадрів достатньо було наявності перекладача, наприклад у судових камерах, які з 1924 р. почали створювати не тільки у вже офіційно виокремлених німецьких національних районах, але й тих, виділення яких ще не відбулося²⁴. Наявна неординарність умов впровадження радянського будівництва серед населення національних адміністративно-територіальних утворень спонукала Раднарком УСРР за поданням ЦКНМ при ВУЦВК прийняти постанову від 3 червня 1926 р. про підвищення оплати працівникам національних районів, щоб стимулювати приплив здібних кадрів високої кваліфікації²⁵. Однак бажаних результатів ці заходи не дали. Так, відсутність відповідних кадрів у деяких німецьких національних районах констатувала німецька секція на I Всеукраїнській нараді з роботи серед національних меншостей у 1927 р.²⁶ До того ж дані спеціальних обстежень німецьких адміністративно-територіальних одиниць, що проводилися майже щорічно²⁷, доводили невідповідність існуючих владних структур реальним потребам населення національних адміністративно-територіальних утворень, а звідси й формалізований характер діяльності цих установ, яка нерідко зводилася до листування та звітування в значній кількості.

На заваді дієвості кадрових заходів стояв і вкрай низький професійний рівень спеціалістів низової ланки німецьких адміністративно-територіальних одиниць, який часто-густо не відповідав навіть мінімальним вимогам. Миколаївське округове статистичне бюро 8 серпня 1929 р. запропонувало Карл-Лібкнехтівському райвиконкому усунути райстатистика Якобсон, зазначивши низький рівень її кваліфікації, що й було здійснено. Однак новий райстатистик Скрипник, що змінив Якобсон, до кінця того ж року був знятий як невідповідаючий посаді, яку посідав²⁸. Навіть наявні можливості підвищення рівня підготовки кадрів використовувалися на місцях далеко не в повному обсязі. Зокрема, постановою оргбюро ЦК КП(б)У від 25 лютого 1930 р. «у зв'язку з особливим становищем у німецькому селі» Одеському, Миколаївському, Мелітопольському, Херсонському, Маріупольському, Запорізькому, Коростенському та Волинському округовим партійним комітетам було запропоновано організувати в

безрзні курси для перепідготовки низового радянського апарату; єдиним окрпарткомом, який повідомив ЦК, що передбачає організувати такі курси в червні, був Одеський²⁹.

Фактором, що вкрай негативно впливав на ступінь кваліфікованості (у тому числі й мовної) управлінських кадрів у німецьких адміністративно-територіальних одиницях, була плінність (спричинена цілою низкою факторів, у тому числі політичними міркуваннями). У Спартаківському районі в 1932 р. на момент перевірки з 35 відповідальних працівників тільки 3 працювали тут більше 2 років, 15 – менше 4 місяців. Нерідко владні структури, особливо середньої ланки, ігноруючи мовну специфіку німецьких районів, продовжували направляти туди спеціалістів, які зовсім не знали німецької мови. Посилених обертів ця тенденція набула із поступовим згорненням політики коренізації. Під час вищезгадуваної перевірки Спартаківського району 1932 р. з'ясувалося, що з надісланих тоді ж облфінвідділом п'яти спеціалістів двох райвиконком змушений був відправити назад через повну необізнаність із німецькою мовою³⁰. За даними політбюро ЦК КП(б)У, у 9 політвідділах МТС, що існували в німецьких районах, тільки 2–3 працівники володіли німецькою мовою³¹.

Не дали значних результатів і довгострокові плани масової підготовки ідейно загартованих партійних і радянських кадрів для німецьких районів із числа самих колоністів. Так, біографічні дані тих 5 менонітів, які входили у 1928 р. до складу Хортицького райпарткому, свідчили про їх багаторічну відірваність від меннонітського середовища³². Маючи обмежені можливості спиратися на колгоспні парторганізації, сільські райкоми могли діяти лише за допомогою прийшлих кадрів – уповноважених³³. У прийнятій 6 березня 1929 р. на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У постанові доручалося німецькій секції й округовим партійним комітетам підібрати в місячний строк і направити на керівну роботу в німецькі поселення німців-робітників із промислових районів і негайно перевірити апарат кооперації, господарських органів і сільрад та очистити їх від «ворожих елементів»³⁴.

Численні структурні реорганізації кінця 1920 – початку 30-х рр., що були відбитком кардинальних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень у СРСР, призвели до руйнації тільки-но сформованої системи роботи серед національних меншин у Україні. Відчутний поштовх цьому був наданий адміністративно-

територіальною реформою 1930 р., у ході якої була практично знищена мережа нацменустанов (що розглядалися місцевими органами врядування як непотрібний і невідповідаючий сутності поточного політичного моменту додаток)³⁵. Так, в Одеському окрузі, що раніш мав окремих нацменпрацівників по партійній і радянській лінії, після запроваджених змін не залишилося жодного³⁶. Дезорганізаційну роль щодо існування національних адміністративно-територіальних одиниць відіграли тісно пов'язані з кадровими змінами у керівних органах адміністративні реформи 1930 та 1932 рр. До того ж сама нацменробота все більш ставала гальмом для адміністративної машини, що дедалі міцнішала. Із встановленням у країні після проведення суцільної колективізації колгоспного ладу (за ізолюваної від ринкових регуляторів економіки) посилювалася роль керівництва зверху – тепер проблема управління сільським господарством набувала першочергового значення³⁷, відчутно позначившись на реалізації кадрової політики в німецьких районах півдня України. Наприкінці 1932 р. компартійне керівництво (через зрив хлібозаготівельної кампанії) зробило різкий поворот у національній стратегії, змінивши принципи формування радянського та партійного апарату УСРР³⁸, а наступний 1933 р. став не тільки роком штучного голодомору, але й роком загибелі радянського національно-культурного будівництва на базі компромісної національної політики³⁹. У резолюції листопадового 1933 р. пленуму ЦК КП(б)У констатувалося ослаблення роботи серед німців, що призвело до «засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін.», та вимагалось очистити їх і зміцнити більшовицькими кадрами⁴⁰. Основним плацдармом щодо виконання цих настанов стали німецькі райони півдня України, як потужні осередки опору колективізації⁴¹. У прийнятій 15 вересня 1934 р. ЦК КП(б)У постанові «Про роботу Молочанського райкому партії Дніпропетровської області» зазначалося, що сільради й колгоспи цього району засмічені куркульськими та іншими «класово-чужими елементами», що проникли навіть на керівну роботу. Рекомендувалося у двотижневий строк укомплектувати всі районні організації «політично підготовленими робітниками», а керівнику ГПУ України Балицькому доручалося провести спеціальні заходи зі звільнення Молочанського району від «антирадянських елементів»⁴².

Погіршення відносин СРСР із Німеччиною з приходом до влади Гітлера зумовило особливу упередженість радянських владних стру-

ктур щодо німецького населення⁴³. 5 листопада 1934 р. ЦК ВКП(б) було прийнято постанову «Про боротьбу з контрреволюційним фашистським елементом у німецьких колоніях», поява якої спричинила значне поширення масштабів репресивної політики⁴⁴. Прикладом розгортання подій слугує здійснення кадрової політики в змішаному українсько-німецькому Остгеймському (Тельманівському) районі, офіційне виокремлення якого відбувалося вже в умовах цих радикальних перетворень. У цілому кадрова стратегія щодо новоствореного району (яка відображала радикальні зміни, що сталися в національній політиці радянської влади після здійснення суцільної колективізації, голодомору 1932–1933 рр. і приходу до влади Гітлера в Німеччині) визначалась директивою ЦК ВКП(б) про роботу серед німців, що надійшла до Донецького обкому КП(б)У восени 1934 р.⁴⁵ У цьому документі пропонувалося всім парторганізаціям вимагати від німецького населення Донбасу повного припинення зв'язків із буржуазно-фашистськими організаціями (йшлося про отримання грошей і посилок із Німеччини на підтримку мешканців німецьких колоній, що опинилися у вирі страхітливих подій колективізації й голодомору; гітлерівською Німеччиною акції підтримки щодо колоністів надзвичайно широко використовувалися в пропагандистських цілях, що давало підстави радянському керівництву трактувати отримання закордонної матеріальної допомоги колоністами як антирадянські дії з усіма подальшими наслідками). У директиві від Донецького облвиконкому вимагалось терміново перевірити весь керівний і технічний апарат 30 німецьких сільрад та 96 німецьких колгоспів Донбасу й укріпити досвіченими працівниками – не німцями (на відміну від часів активного запровадження політики коренізації, коли ставилася вимога щодо апаратного поповнення саме національними кадрами). Процеси розстановки нових кадрів відбувалися паралельно зі знищенням тих, хто не вписувався в нову схему⁴⁶. Влада вважала дієвим засобом управління економічної та політичної ситуації кадрові «чистки», розраховуючи, що тільки-но призначені працівники будуть ретельніше виконувати вказівки керівних органів. За результатами перевірки, проведеної тоді ж Донецьким обкомом, була встановлена «велика засміченість кадрів в апаратах німецьких сільрад соціально-чужими елементами»⁴⁷. Із перевірених 33 голів сільрад знято з роботи 15 чол. (з яких «соціально-чужими» визнано 9), а з 50 перевірених секретарів сільрад та інших технічних робітників знято 22 (з них

«соціально-чужих» – 19). Замість звільнених повинні були призначатися «політично витримані члени партії та комсомольці», персонально перевірені бюро міськрайпарткомів. Відповідні «чистки» стосувалися й викладацького складу німецьких шкіл.

Вказівки щодо здійснення численних реорганізацій та каральних заходів надходили з Москви. 5 листопада 1934 р. була прийнята постанова ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з контрреволюційними фашистськими елементами в колоніях», що зобов'язувала місцеві органи до прийняття репресивних заходів щодо «активістів»⁴⁸. 9 грудня 1934 р. на підставі телеграми ЦК ВКП(б) за № 513ш Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про німецькі райони», згідно з якою доручалося комісії в складі Попова, Любченка, Якіра та Балицького (разом із секретарями обкомів тих областей, де малися німецькі райони) «ретельно продивитися» склад керівних кадрів у цих адміністративно-територіальних одиницях⁴⁹. Цю роботу рекомендувалося провести протягом 7 місяців⁵⁰. Для виконання вказаних настанов тодішній голова Державного політичного управління (ДПУ) УСРР В. Балицький пропонував зміцнити партійно-радянські кадри в німецьких національних районах політично витриманими працівниками політвідділів МТС та радгоспів, які знають німецьку мову⁵¹. 20 грудня 1934 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про переселення з прикордонних районів»⁵², що передбачала вислання із західного прикордоння «неблагонадійних» німецьких і польських мешканців.

Зміна вектора національної політики радянської влади йшла в напрямку від спроб привернути на свій бік колоністів різноманітними засобами до прямих звинувачень у пособництві фашизму чи участі у фашистських організаціях і, як наслідок, репресивних заходів із боку держави. Подальша «логіка» звинувачень узагалі визнала все німецьке населення республіки «шкідницькою нацією», звідси робився «умовивід», що численні «шпигунські» та «повстанські» організації, «викриті» в німецьких національних районах півдня України, могли існувати протягом тривалого часу тільки за умови потурання або відкритої підтримки з боку місцевих органів влади⁵³. Такі «висновки» ще більш розкручували маховик репресій щодо кадрів. Перевірки та «чистки» торкнулися всіх установ німецьких національних районів. У підготовленій НКВС і надісланій у 1937 р. на адресу ЦК КП(б)У «Довідці про політичний стан німецьких районів Одеської області» повідомлялося, що, починаючи з 1933 р., у цих трьох

районах викрито і ліквідовано 124 шпигунські диверсійні та повстанські організації⁵⁴. Згідно з довідкою Одеського обкому КП(б)У, тоді ж за участь в антирадянських організаціях було притягнуто до кримінальної відповідальності 60–70% дорослого населення Спартаківського, Зельцького та Карл-Лібкнехтівського районів⁵⁵. Лише у червні–серпні 1937 р. у трьох німецьких районах Одеської області заарештовано за участь у фашистських, шпигунських, диверсійних та повстанських організаціях 580 чол.⁵⁶ Чисельні сфабриковані НКВС справи повинні були створити уявлення про широкомасштабну змову серед німецького населення України. Так, на думку слідства, укріпленню впливу неіснуючого насправді «Національного Союзу німців України» прислужилися рішення про виділення самостійних німецьких районів та сільрад, серед яких Молочанський район був (за версією НКВС) основним осередком контрреволюційних формувань⁵⁷. Антинімецький терор у рамках загальних репресій у державі досяг свого апогею в 1937–1938 рр. Ідеї, висловлені на XIII з'їзді КП(б)У, про доцільність виселення всіх німців як «заражених фашистською ідеологією» швидко знайшли втілення в операціях НКВС (зокрема, поява в апараті цього відомства спеціальної «німецької лінії», яка вважалася однією з найбільш продуктивних за кількістю репресованих громадян, значну частку яких становили мешканці німецьких національних районів)⁵⁸. Для надання більшої ефективності запроваджуваним репресіям НКВС запропонувало (на противагу попереднім указівкам) направити на керівну роботу в німецькі райони Одеської області групу (приблизно 15 чоловік) партійних та радянських працівників-німців обов'язково не з числа місцевих вихідців⁵⁹. Це означало остаточний провал реалізації ідеї широкомасштабної підготовки комуністично налаштованих керівних кадрів різного рівня з числа німецьких поселенців півдня України. А зміни в національній стратегії (і, відповідно, у кадровій політиці) більшовицької влади, що сталися на тлі чергової зміни вищого партійного керівництва УРСР та різкого загострення міжнародної обстановки протягом 1938–1939 рр., узагалі визначили курс на остаточну ліквідацію німецьких національних районів як адміністративно-територіальних одиниць.

Отже, трансформація кадрової політики радянської влади в німецьких районах півдня України в 20–30-х рр. XX ст. спочатку йшла у напрямку від залучення іноземних комуністів, лояльних до комуністичної ідеології військовополонених чи представників інших наці-

ональностей із знанням німецької мови до спроб широкого «вирощування» необхідних кадрів із середовища самих німецьких поселенців. Однак через провал зазначеної стратегії на фоні загальних змін у національній політиці радянським керівництвом згодом був узятий курс на кадрове забезпечення ідеологічно загартованими працівниками німецького походження. Остаточне згорнення політики коренізації наприкінці 1930-х рр. взагалі призвело до ліквідації німецьких районів півдня України як адміністративно-територіальних одиниць.

Наведені в пропонованій статті дані щодо специфіки впровадження радянською владою кадрової політики в німецьких районах півдня України сприятимуть подальшому комплексному висвітленню проблеми особливостей розвитку цих адміністративно-територіальних одиниць, історичний досвід функціонування яких (з огляду на перспективи сучасних адміністративно-територіальних перетворень у державі) набуває як наукового, так і практичного значення.

Примітки

¹*Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине*. – Х., 1927; Мац Д. Спартакoвский немецкий район Украины // *Революция и национальности*. – 1937. – № 7 та ін.

²*Чирко Б. В.* Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні. 1923–1930 рр. // *Укр. іст. журн.* – 1988. – № 6; *Малочисленные национальности Юга Украины: история и современность*. – Запорожье, 1990 та ін.

³*Євтух В. Б.* Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / В. Б. Євтух, Б. В. Чирко. – К., 1994; *Кулинич І. М.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І. М. Кулинич, Н. В. Кривець. – К., 1995; *Вопросы германской истории*: Міжвуз. зб. наук. пр. – Д., 1995; *Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект*: Матеріали междунар. науч. конф., Анапа, 26–30 сентября 1997 г. – М., 1998; *Осташева Н. В.* На переломе эпох... Меннонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. – М., 1998; *Ченцов В. В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е годы. – М., 1998; *Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности*. – М., 1999; *Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.*: Матеріали междунар. науч. конф. – М., 2000; *Шитюк М. М.* Масові репресії проти населення Півдня України в 20-і – 50-і роки ХХ століття. – К., 2000; *Вопросы германской истории*: Сб. науч. тр. /Ред. кол.: С. И. Бобилева (отв. ред.) та ін. – Д., 2001; *Немцы России: социально-экономическое и духовное разви-*

тие (1871–1941 гг.). – М., 2002; *Материалы к энциклопедии «Немцы России»*. – М., 2002. – Вып. 7: Немцы Украины. Пилотный сб.; *Чеботарева В. Г.* Нарконад РРФСР: свет и тени национальной политики 1917–1924 гг. – М., 2003 та ін.

⁴*Чеботарева В. Г.* Указ. соч. – С. 638.

⁵*Там же*. – С. 636–637.

⁶*Сфіменко Г. Г.* Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932–1938) // *Укр. іст. журн.* – 2000. – № 5. – С. 4.

⁷*Положення про Відділ національних меншостей НКВС.* Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 року // *Вісті ВУЦВК.* – 1922. – 17 листоп.

⁸*Чеботарева В. Г.* Указ. соч. – С. 637–638.

⁹*Свтух В. Б.* Указ. пр. – С. 169, 174.

¹⁰*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 203.

¹¹*Сфіменко Г. Г.* Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // *Укр. іст. журн.* – 2000. – № 2. – С. 83.

¹²*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 201.

¹³*Чеботарева В. Г.* Указ. соч. – С. 637.

¹⁴*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 203–204.

¹⁵*Центральний держ. архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 413, оп. 1, пр. 3072, с. 36. – Далі: ЦДАВО України.

¹⁶*Свтух В. Б.* Указ. пр. – С. 15.

¹⁷*Державний архів Миколаївської області.* – Ф. 12, оп. 1, спр. 18, с. 50, 58. – Далі: ДАМО.

¹⁸*ЦДАВО України.* – Ф. 413, оп. 1, спр. 91, с. 66зв.

¹⁹*Данильченко О. П.* Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. – К., 1993. – С. 47.

²⁰*Безносів А.* Пришибський німецький національний район // *Материалы к энциклопедии «Немцы России»*. – М., 2002. – Вып. 7: Немцы Украины. Пилотный сб. – С. 182.

²¹*Плесская Э. Зельц* // *Материалы к энциклопедии «Немцы России»*. – М., 2002. – Вып. 7: Немцы Украины. Пилотный сб. – С. 90.

²²*ЦДАВО України.* – Ф. 413, оп. 1, спр. 130, ч. 1, с. 121зв.

²³*Там же*. – Спр. 91, с. 42.

²⁴*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 209–210.

²⁵*ЦДАВО України.* – Ф. 413, оп. 1, спр. 252, с. 16.

²⁶*Там же*. – Спр. 139, с. 62.

²⁷*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 209–210.

²⁸*ДАМО.* – Ф. Р-985, оп. 1, спр. 74, с. 139, 249.

²⁹*Кулинич І. М.* Указ. пр. – С. 212–213.

³⁰*ЦДАВО України.* – Ф. 413, оп. 1, спр. 587, с. 7.

³¹*Марочко В.* Хунгер – значить голод // *Віче.* – 1993. – № 8. – С. 145.

³²*Осташева Н. В.* На переломе эпох... Меннонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. – М., 1998. – С. 144–145.

- ³³Кульчицький С. В. Криза колгоспного ладу // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 8.
- ³⁴Кривець Н. В. Депортація немців з України в 1930-х – початок 1940-х гг. // Миграційні процеси серед російських немців: історичний аспект: Матеріали міжнарод. науч. конф., Анапа, 26–30 вересня 1997 г. – М., 1998. – С. 267–268.
- ³⁵Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 35.
- ³⁶Кулинич І. М. Указ. пр. – С. 212.
- ³⁷Кульчицький С. В. Криза колгоспного ладу // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 6.
- ³⁸Єфіменко Г. Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932–1938) // Укр. іст. журн. – 2000. – № 5. – С. 8.
- ³⁹Шитюк М. М. Колективізація і голод на Миколаївщині: походження і наслідки / М. М. Шитюк, В. П. Шкварець // Миколаївщина: колективізація сільського господарства і голод (1929–1933): Документи і матеріали. – Миколаїв, 2000. – С. 20.
- ⁴⁰Єфіменко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // Укр. іст. журн. – 2000. – № 4. – С. 38.
- ⁴¹Там само. – С. 39.
- ⁴²Кривець Н. В. Указ. соч. – С. 271.
- ⁴³Євтух В. Б. Указ. пр. – С. 44.
- ⁴⁴Ченцов В. В. Общность судеб немцев Украины и России в конце 1920-х – 1930-е гг. / В. В. Ченцов, Д. В. Архирейский // Немцы России и СССР, 1901–1941 гг.: Матеріали міжнарод. науч. конф., Москва, 17–19 вересня 1999 г. – М., 2000. – С. 311.
- ⁴⁵Держ. архів Дніпропетр. області. – Ф. 326, оп. 1, спр. 233, л. 17. – Далі: ДАДО.
- ⁴⁶Єфіменко Г. Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932–1938) // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 51.
- ⁴⁷ДАДО. – Ф. 326, оп. 1, спр. 243, л. 10.
- ⁴⁸Ченцов В. В. История в документах. К материалам о политических репрессиях против немецкого населения Украины в 30-х годах XX ст. / В. В. Ченцов, Н. В. Китруская // Украина–Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.): Матеріали Міжнарод. науч. конф., Дніпропетровськ, 2–3 вересня 1997 г. – Д., 1998. – Т. 1. – С. 71.
- ⁴⁹Євтух В. Б. Указ. пр. – С. 47.
- ⁵⁰Кривець Н. В. Указ. соч. – С. 271.
- ⁵¹Євтух В. Б. Указ. пр. – С. 57.
- ⁵²Ченцов В. В. Указ. соч. – С. 71.
- ⁵³Євтух В. Б. Указ. соч. – С. 70.
- ⁵⁴Шитюк М. М. Масові репресії ... – С. 313.

⁵⁵Ченцов В. В. Проблема политических репрессий против немцев Украины в свете документов НКВД // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Д., 1996. – С. 165.

⁵⁶Шитюк М. М. Масові репресії проти жителів німецької національності на Півдні України в 30-х роках ХХ століття // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: Зб. наук. пр. – Миколаїв, 1998. – Ч. II. – С. 124.

⁵⁷Ченцов В. В. Трагические судьбы... – С. 90–91.

⁵⁸Ченцов В. В. Общность судеб немцев ... – С. 313.

⁵⁹Євтух В. Б. Указ. пр. – С. 73.

Надійшла до редколегії 7.03.05